

Nordens förlorade paradiset

av Björn Sundell

Populismen uppstod som politisk rörelse i Norden *innan* den gjorde det på de flesta andra håll i Europa, via populistiska partier som slog rot i Danmark, Finland, Norge och Sverige redan på 1970-talet. Men det var först de dramatiska händelserna i fjol – bomben i Stockholms centrum och massakern i Oslo som fick nordborna och omvärlden att inse, att Norden inte är någon idyll, framhåller professor Bernd Henningsen från Humboldt-universitetet i Berlin.

"Runt om i Europa har Norden i årtionden framställts som en välfärdsidyll där inget ont kan hända. Bilden av det skandinaviska paradiset var så lockande att också skandinaverna själva började tro på den. Därför fäste de inte i tid uppmärksamhet vid skuggorna i paradiset", sade Henningsen. Han var öppningstalare vid ett svensk-finskt tankesmedjeseminarium som hölls på Djurönäset utanför Stockholm i början av februari. I detta vackra vinterlandskap inbäddat i nyfallen snö hade drygt tjugo representanter för 14 tankesmedjor samlats för att diskutera hotet mot det till synes trygga nordiska samhället. Temat var *Yttrandefrihetens pris och populismen i Norden*.

Professor Henningsen var skoningslös i sin analys. Nordeuropa har byggt upp en välfungerande välfärdsstat som samtidigt blivit ett PR-koncept. Norden kom länge att framstå som föregångare i politiskt, socialt och kulturellt hänseende. Alla de nordiska länderna har marknadsfört sig som effektiva, mänskliga och moderna, och den bilden har varit så trovärdig att varken nordborna själva eller omvärlden fäst tillräcklig uppmärksamhet vid våldet och fördomarna som finns inbyggda också i de nordiska samhällena: Familjevåld och skolmassakrer i Finland, mord på politiker och nazistiska strömningar i Sverige och så vidare. Därför har uppvaknandet de senaste åren blivit så häftigt.

Högerpopulismen är enligt Henningsen idag institutionaliserad i de flesta europeiska länder i varierande grad. I Frankrike har en högerpopulist en reell chans att bli nästa president. I Ungern har högerpopulister två tredjedelar av platserna i parlamentet. I Danmark har populisterna påverkat politiken utan att bära något som helst ansvar och därmed i grunden förändrat ett traditionellt liberalt land. I Nederländerna, Norge, Sverige och Finland finns populistiska representanter i parlamenten. I Polen har populisterna nått mycket högt i regeringen. I många länder har den främlingsfientliga retoriken smittat av sig på andra partier. De allra senaste åren har högerextremister skridit till mord i bland annat Sverige, Nederländerna, Frankrike och Norge.

"Våldet kommer sällan utifrån; oftast växer det fram inifrån samhället. Det måste man förstå också i den nordiska utopin och den frågan måste analyseras och diskuteras. Men i Norden tror man sig fortfarande leva i en bättre värld och bryr sig inte om att behandla problemen på djupet. Här saknas en djupgående analys av sambandet mellan nationalism, xenofobi, högerextremism och EU-skepticism.", sade Bernd Henningsen från Nordeuropainstitutet vid Humboldt-universitetet i Berlin.

Hur förändrades Norge?

Tog det öppna samhället skada av tragedin i Oslo? Håvard Friis Nilsen, daglig ledare för tankesmedjan Res Publica, gav vid det svensk-finska tankesmedjeseminarieret sin syn på Norges sätt att hantera massakern på Utøya. Han ansåg att man inte får underskatta ångesten som finns kvar bland anhöriga och vänner till de döda och bland de oerhört många som sårades av Anders Behring Breiviks kulor. Det finns ungdomar som tvingats genomgå upp till 17 operationer efter skottlossningen.

"Vi trodde att det här var något som inte kunde ske i Norge och att Norge inte kunde producera den här sortens våldsmän. Det som också överraskade oss var Breiviks hat mot socialdemokratin. Han sköt inte muslimer eller invandrare, han tog livet av unga norska socialdemokrater. Han ville dräpa återväxten i ett parti som var för invandravänligt. Han talade om landsförrädare och ville ge publicitet åt sitt nya manifest. För oss norrmän var det här nästan obegripligt", sade Friis Nilsen.

Norska tidningar började snabbt moderera internetdebatten och krävde att redaktionerna skulle känna till namnen på debattörerna. Det skedde en viss skärpning av kontrollen av kommunikationen på nätet, men det var ändå inte många som ansåg att lösningen hette censur.

Eirik Lökke, rådgivare för den norska tankesmedjan Civita menade att Norge egentligen förändrats rätt lite i grunden av sommarens tragedi.

"Norge är alltjämt samma öppna samhälle som förr", betonade han. Extrempartierna förlorade i stöd. Inställningen till invandring blev aningen positivare. Norrmännen är minst lika negativa till dödsstraff som förut – bara 16 procent stöder dödsstraffet. Och inställningen till övervakningskameror och annan kontroll är lika kritisk som förr. Ja, statsminister Jens Stoltenberg har rent av lovat *mer* öppenhet och demokrati än förr. Hur pressfriheten påverkas är det för tidigt att sia om, den frågan debatteras hela tiden.

Professor Bernd Henningsen från Tyskland betonade att såväl populister som extremister är en utmaning för massmedierna och det öppna samhället. De utnyttjar öppenheten för att sprida sina idéer och för att, som Breivik, "väcka folket till insikt". I vissa länder, som i Norden och Holland, kallar sig fascisterna rent av förkämpar för yttrandefriheten. Friheten missbrukas för syften som skadar det öppna samhället.

Viktigt att inte tuga

I sin kommentar till Henningsen varnade Markus Uvell, VD för Timbro, för generaliseringar. "Det finns extremister och det finns individer som upplever sig som förlorare. Det är frestande att tala om en extremhögergång som sveper över Europa, men det är inte särskilt konstruktivt. Faktum är att hälften av svenskarna vill begränsa invandringen och en femtedel har samma inställning till immigrationspolitik som Sverigedemokraterna. Att stämpla en femtedel av svenskarna som rasister är dock meningslöst. Tvärtom gäller det att ta fasta på de kritiska argument som uttalas i debatten. Varje parti måste besegra Sverigedemokraterna på deras egen arena genom att diskutera frågor som väljarna anser vara viktiga.

Boa Ruthström, chef för Arena Idé, kommenterade att globalisering och modernisering skapar förlorare. För att minska spänningarna gäller det att minska antalet förlorare då tiderna förändras. "Utmaningen för den svenska vänstern är att finna nya sätt att minska utslagningen och lindra effekterna av förändringen när de gamla recepten inte längre fungerar."

Och yttrandefrihetens pris, då? Populister och extremister kan allt lättare sprida sina budskap när nyhetsförmedlingen, samhällsdiskussionen och argumentationen flyttar från de traditionella medierna till nätet. Borde yttrandefriheten begränsas för "samhällets bästa" eller måste samhället betala ett pris för att säkra en fortsatt yttrandefrihet?

Yrsa Stenius, journalist, författare och före detta pressombudsman i Sverige, deklarerade i sitt anförande om yttrandefriheten och de nya medierna att yttrandefriheten är grundförutsättningen för vår demokrati. För att garantera den kritiska dialogen strävar man i Norden efter så få begränsningar som möjligt.

"Den nya tekniken är varje upplysningsfilosofs önskedröm. Alla har en möjlighet att yttra sig. Samtidigt utmanar den nya tekniken frågan om ansvar för det uttalade. Traditionellt bär människan ansvar för det hon säger. Icke så i den nya teknikens värld", konstaterade Stenius.

Nya medier en utmaning

Problemen är hanterliga till den del de nya medierna är kopplade till de gamla - papperstidningarnas nätsidor, exempelvis. Visserligen har tiden blivit knapp när publiceringsbesluten sker i allt högre tempo, men här finns möjligheter till förhandsmoderering, registreringskrav vad gäller debattörerna och utgivaransvar. I Norden går utvecklingen mot ökad förhandsmoderering i nätupplagorna och det blir vanligare att uppträda under eget namn. Utgångspunkten borde enligt Stenius vara att debattörerna ger sig till känna, men det måste finnas möjligheter att uppträda också anonymt, annars förblir mycket som är viktigt osagt.

Svårigheterna uppstår för sajter som inte har någonting med den traditionella medievärlden att göra. På diskussionsfora av olika slag och i bloggar figurerar islamofobi, hatpropaganda, fördomar och rasism som är nästan omöjlig att reglera enligt traditionell praxis. Att just populister utnyttjar nätet beror delvis på att journalisterna inte skött sitt jobb. Man tog exempelvis inte upp de problem som invandringen förde med sig. Det uppstod en förtroendeklyfta i samhället när problemen inte artikulerades, och så blossade diskussionen upp på nätet i stället med excesser som följd.

"Twitter, Facebook och en del av samtalet på nätet hör egentligen till det privata umgänget som ska skötas med uppfostran, takt och ton", ansåg Stenius. "Sedan uppstår det en gråzon mellan privat och allmän publicering vid överföringen av information och kommentarer från Facebook till de etablerade medierna. Det här är en knepig fråga. Mediernas ansvariga utgivare måste vara alerta när deras medarbetare plockar "nyheter" från Facebook till papperstidningen och dess nätupplagor. Rykten och falsk information uppförstoras och framstår plötsligt som mycket sannare än de är."

Enligt Stenius kan blogosfären städas upp bara genom hyfs och uppfostran. "Vi bär själva ansvar för den atmosfär vi skapar i samhället."

Mångfacetterad populism

Populismen har gamla rötter i de nordiska samhällena och tar sig många olika uttryck. Den främlingsfientliga populismen har vuxit fram på olika sätt i Sverige och Finland – i Sverige med ett drag av högerextremism och fascism, i Finland som ett uttryck för xenofobi, en allmän rädsla för det främmande. Också hanteringen av främlingsfientligheten i medierna har varit helt olika. Svenska medier undvek länge att lyfta fram Sverigedemokraterna och politikerna lät bli att diskutera med dem. Det fanns en stark strävan att osynliggöra extremhögern i hopp om att den skulle försvinna. I Finland tog medierna emot Sannfinländarna och Timo Soini med öppna armar. Han representerade något nytt och fräscht som gav färg åt debatten. På så sätt gav de finska medierna Sannfinländarna ett lyft. Medierna påverkar populismens frammarsch dels genom att välja hur mycket spaltutrymme de erbjuder och dels genom att välja hur okritiskt de bemöter populisternas krav och argument.

Markku Pyykkölä, chef för tankesmedjan Suomen Toivo gav ett exempel på hur kvällstidningarna hanterade Sannfinländarna inför riksdagsvalet våren 2011: En analys av spaltutrymmet som de olika partiledarna fick före valet visar att samlingspartiets ordförande Jyrki Katainen och Sannfinländarnas Timo Soini fick den största uppmärksamheten, mer än centerns och socialdemokraternas ordförande. På så sätt förmedlade kvällstidningarna bilden av Sannfinländarna som ett trovärdigt alternativ till de etablerade, stora partierna. Och Sannfinländarna gick en brakseger till mötes.

Olav Melin, informationsansvarig vid tankesmedjan Magma, betonade för sin del att Sannfinländarna i debatterna ofta kom alltför lindrigt undan. "Det dumaste en journalist kan fråga någon är om personen ifråga är rasist. Soini fick den frågan flera gånger, och ingenting är lättare än att med eftertryck säga: Nej, jag är absolut ingen rasist!"

Andreas Johansson Heinö, doktor i statsvetenskap vid Göteborgs universitet, höll ett föredrag om de populistiska tendenserna. Han ansåg att begreppet "populism" används mycket slarvigt. Det blandas lätt ihop med begrepp som "rasism" och "nationalism" trots att det inte nödvändigtvis finns en koppling mellan de tre begreppen. Ibland blir generaliseringarna ännu grövre som när det talas om "en högervåg i Europa där Breivik utgör ett extremexempel". Enligt Heinö ger detta en skev bild av verkligheten. Medierna bidrar dessutom till att förstärka den negativa bilden genom att skriva stort om extrempartier som går framåt, men smått om extrempartier som backar.

"Visst har extremrörelserna gått framåt i Ungern, men vi registrerar ändå ett mindre stöd för extrempartier av ungersk Jobbik-typ i dagens Östeuropa än på 90-talet. Generellt sett går extremrörelserna inte framåt. Det går upp och ned för dem.

Björn Sundells artikel ovan är ett referat av föredrag och diskussioner vid det svensk-finska tankesmedjeseminarier som hölls utanför Stockholm den 2-3 februari 2012. I det deltog tankesmedjorna Timbro, Arena Idé, Fores, Sektor3 och Global utmaning från Sverige. Från Finland deltog Magma, e2, Näringslivets delegation EVA, Kalevi Sorsa-fonden, Västerforum, Suomen Toivo

samt Gröna Bildnings- och studiecentret Visio. Gästande tankesmedjor från Norge var Civita och Res Publica. Björn Sundell arbetar som utredningsansvarig vid Magma.